

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

Векуа Наталія Володимирівна

УДК 811.161.2' 373.422

**АНТОНІМІЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ
У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

10.02.01 – українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ -2006

Дисертацією є рукопис

Роботу виконано на кафедрі української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник – академік АПН України,
доктор філологічних наук, професор
Грищенко Арнольд Панасович,
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, завідувач
кафедри української мови

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Грищенко Павло Юхимович,
Інститут української мови НАН України,
завідувач відділу діалектології

кандидат філологічних наук, доцент
Бойко Надія Іванівна,
Ніжинський державний педагогічний
університет імені М.В. Гоголя

Провідна установа – Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, кафедра
сучасної української мови, Міністерство
освіти і науки України, м. Київ

Захист відбудеться “5” вересня 2006 року о 14.30 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_27_” липня _____ 2006 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.П. Гальона

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

На сучасному етапі розвитку мовознавства дослідження семантичного рівня мови є, безперечно, одним з провідних лінгвістичних напрямків. Значна увага вчених приділяється семантиці слів, тією чи іншою мірою протиставлюваних у мовній системі. Традиційно ця проблема розглядається як антонімічні відношення між словами.

Явище антонімії стало об'єктом дослідження у працях Л.А. Булаховського, Л.М. Полюги, О.О. Тараненка, А.П. Грищенка, Дж. Лайонза, В.А. Василенко та інших. Вагомий внесок у розробку питань, пов'язаних з критеріями визначення та класифікації антонімічних лексем в інших слов'янських мовах, зробили такі мовознавці, як Н.Д. Арутюнова, Л.О. Введенська, В.Г. Гак, М.Г. Комлев, Л.П. Крисін, М.Р. Львов, Є.М. Міллер, М.В. Нікітін, Е.А. Поцелуєвський, О.О. Реформатський, М.М. Шанський та інші.

Наукові пошуки, спрямовані на особливості співвідношення лінгвістичного та логічного у вченні про антоніми, проводилися А.Г. Волковим, А.В. Ісаєвим, О.В. Ісаченком, В.М. Комісаровим. Аналізові особливостей фразеологічної антонімії присвячені дослідження Л.П. Зиміної, Є.М. Міллера, В.С. Калашника та інших. Особливості антонімічних відношень у багатозначних словах є предметом дослідження у працях Ю.Д. Апресяна, Л.О. Новикова, Д.М. Шмельова, Дж. Лайонза, О.О. Тараненка, Л.А. Лисиченко, М.І. Фоміної, Н.Л. Соколової. Аналізові словотвірних різновидів антонімії присвячено дослідження В.А. Михайлова, Л.Ю. Максимова та інших. Досліджено явища частиномовної (А.М. Гитлиць, Г.Н. Лукіна, В.М. Морозова, С.В. Белова, Р. Сирбу), міжчастиномовної (Є.М. Міллер, Л.О. Новиков), термінологічної (І.А. Долгова) антонімії та енантіосемії як різновиду антонімії (В.І. Шерцль, Л.О. Новиков, Л.М. Полюга, О.О. Тараненко, А.П. Грищенко, О.П. Єрмакова) або як окремого типу відношень між словами (Л.А. Булаховський, М.Г. Комлев, О.І. Смирнов, В.І. Прохоров).

Незважаючи на те, що антонімічні відношення були предметом аналізу багатьох досліджень, і досі немає детального та всебічного опису антонімічних зв'язків, які виникають між якісними прикметниками. У дисертаційній роботі антонімію якісних прикметників досліджено на прикладі лексико-семантичної групи параметричних прикметників, адже специфіка протиставних відношень між якісними параметричними прикметниками та способи їх мовної реалізації характеризують особливості антонімії якісних прикметників. **Актуальність теми** дисертаційної роботи вмотивована потребою комплексного аналізу антонімічних відношень між якісними параметричними прикметниками та необхідністю виявлення меж антонімії прикметників у певних контекстах тих параметричних прикметників, які є типовими антонімами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тема дисертації пов'язана з науковою проблемою кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова "Теоретичні і лінгводидактичні проблеми граматики і лексикології". Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 2 від 25 вересня 2003 року) та схвалена Координаційною радою "Українська мова" Інституту української мови НАН України (протокол № 18 від 4 грудня 2003 року).

Мета роботи полягає у з'ясуванні специфіки антонімічних відношень між якісними прикметниками, які позначають сукупні й лінійні розміри.

Для досягнення цієї мети ставилися такі **завдання**:

- 1) з'ясувати теоретичні засади вивчення антонімії, її розвиток, формування та функціонування;
- 2) визначити склад та структуру лексико-семантичної групи параметричних прикметників, внутрішня організація якої базується на протиставленні;
- 3) здійснити семантичний аналіз якісних параметричних прикметників, які протиставляються;
- 4) простежити особливості вираження протиставних відношень між якісними прикметниками на позначення лінійних та сукупних розмірів;
- 5) окреслити межі антонімії якісних прикметників шляхом виокремлення груп, в яких один з членів типової антонімічної пари завжди функціонує без протилежного члена;
- 6) виявити та описати парадигматичні та синтагматичні характеристики антонімічних лексем.

Об'єктом дослідження є якісні параметричні прикметники, які вступають в антонімічні відношення.

Предметом дослідження виступають семантичні та функціональні особливості якісних параметричних прикметників, які є загальномовними антонімами.

Методи та прийоми дослідження. Характер дослідження зумовив необхідність комплексного використання різних методів, основним серед яких є компонентний і описовий. Застосовано елементи зіставного методу, асоціативного експерименту та опитування.

Джерельну основу дослідження складають речення з якісними прикметниками, що реалізують антонімічні відношення, дібрані шляхом суцільної вибірки й окремих фіксацій з текстів художнього, публіцистичного та наукового стилів. У процесі дослідження використовувалися Словник української мови в 11 томах, інтегрована лексикографічна система "Словники України (Парадигма. Транскрипція. Фразеологія. Синонімія. Антонімія)", тлумачні, антонімічні, термінологічні, етимологічні, енциклопедичні, синонімічні словники.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві здійснено системний аналіз антонімії якісних параметричних прикметників, з'ясовано особливості парадигматичних і синтагматичних відношень між ними, досліджено специфіку реалізації антонімічних відношень, що виникають на ґрунті різних типів протилежностей у межах

відповідних семантичних мікрогруп. Уперше виявлено та описано межі антонімії якісних прикметників шляхом виокремлення низки контекстів, в яких один з членів загальнономовного протиставлення функціонує без антонімічного йому слова.

Теоретичне значення роботи. Комплексний лексико-семантичний аналіз антонімічних відношень між параметричними якісними прикметниками поглиблює уявлення про характер виникнення та функціонування антонімічних відношень. Дослідження специфіки антонімічних відношень між якісними прикметниками сприяло виявленню груп, в яких один з членів антонімічної пари у певних контекстуальних умовах функціонує без протилежного члена, а також уточненню характеристики парадигматичних і синтагматичних відношень антонімічних лексем. Дисертація містить важливі теоретичні узагальнення про когнітивно-ономасіологічну природу антонімії, репрезентовану якісними параметричними прикметниками.

Практичне значення. Дисертація містить матеріали, які можуть бути використані у підготовці підручників і посібників з лексикології, семасіології та стилістики; у викладанні курсів української літературної мови у середній та вищій школі; у написанні курсових і дипломних робіт студентами філологічних спеціальностей; у лексикографічній практиці при укладанні чи доповненні словників антонімів, синонімів та тлумачних словників різних типів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні положення і результати дисертаційного дослідження викладено у доповідях та звітно-наукових конференціях викладачів, наукових семінарах кафедри української мови Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (2002 – 2006 рр.); на науковій конференції “Науково-дослідна діяльність молодих вчених: особливості підготовки майбутнього вчителя” (Київ, 18 – 19 травня, 2004 року); на науковій конференції, присвяченій 80-річчю з дня народження професора В.І. Добоша (1924 – 2001) (Ужгород, 28 – 28 жовтня, 2004 року).

Матеріали дисертаційного дослідження були використані у процесі викладання курсу сучасної української літературної мови для студентів Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка про впровадження № 413/01 від 21.04.06), Педагогічного коледжу при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка (довідка про впровадження № 49 від 14.04.06) та на уроках української мови спеціалізованої школи № 257 м. Києва (довідка про впровадження № 13 від 13.04.06)

Публікації. Основні положення дисертації викладено в 7 статтях, опублікованих у виданнях, затверджених ВАК України як фахові.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів з висновками, загальних висновків, списків використаної літератури (317 найменувань), джерел дослідження та лексикографічних джерел, додатків, покажчика

прикметникових лексем і списку умовних скорочень. Обсяг дисертації без додатків, списків літератури, джерел та покажчиків – 182 сторінки, загальний обсяг роботи – 230 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** розкрито стан наукової проблеми у сучасному мовознавстві, обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовано мету й завдання дисертаційного дослідження, визначено наукову новизну роботи, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів та форми їх апробації.

У **першому розділі** – “**Теоретичні засади вивчення антонімії**” – визначено психологічні, філософські, логічні та лінгвістичні аспекти поняття протилежності. Охарактеризовано шляхи розвитку та формування теорії антонімії. Визначено основні класи антонімічних лексем. Виявлено та описано парадигматичні та синтагматичні характеристики антонімічних лексем.

Залежно від конкретних умов протилежними за відповідними ознаками можуть бути різноманітні предмети, поняття, явища, позначувані лексичними одиницями, які у словниковому складі мови вступають в антонімічні відношення, формуючи окремих парадигматичний клас антонімів.

Функціонування слів з протилежними значеннями – це лексико-семантичне явище, яке ґрунтується на спільних причинах, прихованих у самому характері людського мислення. Продуктивність антонімії дозволяє кваліфікувати її як одну з важливих мовних універсалій лексико-семантичного рівня.

На підставі аналізу мовознавчих праць можна узагальнити критерії, за якими виокремлюються слова з протилежними значеннями. До них належать: 1) протилежність значень; 2) належність до однієї частини мови; 3) співвідносність позначуваних понять; 4) тотожність лексичної сполучуваності; 5) однакова емоційно-стильова забарвленість (для повних антонімів).

Антонімію якісних прикметників досліджено на прикладі лексико-семантичної групи параметричних прикметників, адже специфіка протиставних відношень між якісними параметричними прикметниками та способи їх мовної реалізації характеризують особливості антонімії якісних прикметників.

Лексико-семантична група якісних параметричних прикметників об’єднує такі антонімічні пари, що вказують на поляризовані значення, набуті певними параметрами предмета. Визначено два класи назв розмірів. Перший клас об’єднує лінійні розміри, а саме: п’ять мікрогруп антонімічних прикметників на позначення: 1) висоти (*високий* – *низький*), 2) довжини (*довгий* – *короткий*), 3) глибини (*глибокий* – *мілкий*), 4) ширини (*широкий* – *вузький*); 5) товщини (*товстий* – *тонкий*). Другий клас об’єднує антонімічні пари, що позначають сукупний розмір предмета. Антонімічні прикметники цього типу поділяються на три мікрогрупи, яким властиві значення 1)

безпосереднього позначення сукупного розміру предмета (*великий – малий*), 2) сукупного розміру предмета, зумовлюваного його місткістю або здатністю вміщувати що-небудь (*просторий – тісний*), 3) великого – малого загального розміру (*обмежений – безкрайї, безмежний, неозорий, неосяжний*). Специфічною рисою цієї мікрогрупи є те, що група прикметників на позначення малого загального розміру кількісно менша за розглянуту антонімічну їй групу.

Усім типам параметричних прикметників притаманні (більшою чи меншою мірою) такі риси: 1) відносність значення, 2) поняття норми, 3) градування ознаки, 4) наявність антоніма.

Однією з визначальних рис антонімії якісних параметричних прикметників є ступеневе зростання або спад вияву ознаки (тобто градуальний вияв відношень між членами протиставлення), а заперечення одного з членів протиставлення не є ствердженням другого.

У другому розділі – “**Антонімічні відношення між параметричними прикметниками на позначення лінійних розмірів предметів**” – здійснено семантичний аналіз прикметників на позначення лінійних розмірів, виявлено групи, в яких один з членів антонімічної пари виступає без протилежного члена; описано парадигматичні та синтагматичні характеристики антонімічних лексем.

Клас розмірних лінійних прикметників об’єднує п’ять мікрогруп антонімів на позначення: 1) висоти (*високий – низький*); 2) довжини (*довгий – короткий*); 3) глибини (*глибокий – мілкий*); 4) ширини (*широкий – вузький*); 5) товщини (*товстий – тонкий*). Прикметники на позначення часткових обмірів (довжини, висоти, ширини, товщини, глибини) праслов’янські за походженням і найуживаніші в сучасних літературних мовах. З них найменше змінили семантичний обсяг прикметники на позначення довжини.

Мікрогрупу лінійних розмірних прикметників на позначення *великої – малої* висоти в сучасній українській літературній мові інтерпретує загальномовна антонімічна пара *високий – низький*. Можна стверджувати, що розмірна характеристика за висотою може бути притаманна предметам, об’єктам: 1) самостійним і ізольованим, а не таким, що входять до складу іншого предмета, 2) сукупний розмір яких може бути як великим, так і малим, 3) вертикально розташованим, причому таке розташування властиве їм самим, а не надане людиною. Розмірна характеристика за висотою притаманна тільки тим предметам, які більшою або меншою мірою відповідають вимогам, наведеним вище.

На підставі визначення змісту лексем *високий – низький* та кількісного порівняння їх сем, можна констатувати, що антоніми мають майже однакову функціонально-значеннєву продуктивність. У семантичній структурі прикметника *високий* виділяється дев’ять значеннєвих складників, а у прикметника *низький* – сім.

Розуміння норми та об’єктивних відмінностей, які існують в навколишньому світі, набуває специфічного відображення в семантиці, зокрема в прикметникових протиставленнях. Ідеться про

позначення антонімічною парою *високий – низький* різних температурних станів людини. Об'єктивні термічні характеристики людського тіла, які є результатом певних співвідношень між процесами теплопродукції та тепловіддачі, можуть бути визначені шляхом вимірювання, наприклад, за допомогою термометра. Такі теплові показники визначаються за шкалою Цельсія загальноновизнаними об'єктивними вимірами – градусами. У мові ці стани людини відображаються за допомогою особливих слів – якісних прикметників, які мають здатність передавати градацію тієї чи іншої якості у межах певного семантичного простору (*низька* – нормальна – *висока* температура тіла). Визначення за допомогою слів фізіологічного стану людини потребує певної норми, від якої іде відлік до “низької” чи “високої” температурної оцінки. Оцінка спирається на загальноновизнану номенклатуру, а саме: температура до 36⁰ – *низька*, у межах 36⁰ – 37⁰ – нормальна, понад 37⁰ – *висока*. Різні температурні стани людини, які можна представити як відповідні тим чи іншим позначкам на шкалі термометра та які пов'язані з певним станом організму, набувають протиставних значень, реалізуючись у мовній практиці словами-антонімами *високий – низький*: *Поруч стогне й кидається хворий, і “сіделка” все ставить мене йому за приклад, що у мене висока температура і я лежу спокійно, а він з низькою температурою і не дає їй дихнути...* (В. Сосюра).

Антонімічні лінійні прикметники *високий – низький* можуть сполучатися з групами іменників на позначення: 1) власне параметричних ознак: зросту людини, тварини (*висока / низька* людина, тварина); висоти рослин (*високе – низьке* дерево, кущ, квітка); споруд, будівель та їх частин (*високий – низький* будинок, двері, вікно, поріг, стріха); меблів (*високий – низький* стілець, стіл, шафа); природних утворень (*висока – низька* гора, морський прибій, хвиля) тощо; та 2) непараметричних ознак, набутих внаслідок розвитку переносних значень (*високий – низький* рівень знань, показник, ефективність). Прикметники *високий – низький*, втрачаючи функцію безпосереднього позначення розмірної ознаки, набувають вторинних значень, які ґрунтуються на переосмисленні головного та пов'язуються з ним відношеннями семантичної варіативності. Так, похідне значення “розташування на небі” сформувалося в семантичній структурі антонімічних прикметників внаслідок перенесення розмірної ознаки природних утворень навколишнього середовища, які можна виміряти, на позначення розташування на небі однієї з планет сонячної системи (*високе – низьке* сонце) та на розташування небесної поверхні по відношенню до земної поверхні (*високе – низьке* небо). Ознака розташування була перенесена на характеристику людини, а саме: розташування на обличчі (*високі – низькі* брови, лоб (чоло)). Вторинне значення на позначення температури тіла людини (тварини), ймовірно, виникло в результаті перенесення параметричних ознак “більше – менші від норми” на характеристику температурних станів (*висока – низька* температура). У семантичних структурах антонімічних прикметників *високий – низький* можна виокремити непараметричні значення, які характеризують приналежність до верхнього / нижнього регістру різноманітних звуків.

У семантичній структурі прикметника *довгий* виділено два значеннєві показники, а у семемі *короткий* – три. Антонімічні відношення, в які вступають прикметники *довгий* – *короткий*, актуалізуються лише за умови називання полярних ознак певного предмета (об'єкта): *довгої* – *короткої* дороги, одягу, розповіді тощо. Максимальна протилежність для кожного конкретного вживання залежить від характеру семантики слів та їх сполучуваності. Десемантизовані прикметники *довгий* – *короткий* у складі стійких мовних сполук і фразеологізмів не вступають у протиставні відношення, виняток становлять фразеологізми *довгі руки* – *короткі руки*.

Загальнономовні антоніми *широкий* – *вузький* на позначення великої – малої ширини предметів, об'єктів у ряді значень відрізняються сферами вживання, адже прикметник *широкий* органічніше виступає характеристикою різних понять, сприймаючись як позитивно-оцінний. Прикметник *широкий* виступає без протилежного члена як складова частина стійких сполук, фразеологізмів. Механізм опредмечування позапредметних сутностей та їх реалізація в сталих мовних сполуках характерний для багатьох мов. Найпродуктивнішим й універсальним інструментом опису, уявлення, зображення, вираження оцінки того, що відбувається у зовнішньому та внутрішньому світі, стала сама людина. З компонентом *широкий* уживаються такі антропоцентричні фразеологізми: *за широкою спиною* (під чиеюсь опікою, захистом); *широка кість, широкий у кості* (коренаста, кремезна людина); *широка усмішка* (щира, радісна усмішка); *широкі очі* (розширені від переляку, страху чи здивування очі); *на широку ногу* (багато, розкішно жити); *ставити (поставити) на широку ногу* (ініціативно, не рахуючись з витратами, щось організувати); *широка натура (вдача)* (а) про характер енергійної людини; б) людина, здатна на легковажний вчинок, щоб показати свою щедрість, великодушність і т. ін.; в) щедра, щира вдача); *широке серце; широка душа* (щедра, щира вдача); *широкий жест* (а) помах рукою, яким хто-небудь виявляє свою гостинність, щедрість, великодушність тощо; б) вчинок, обіцянка чого-небудь з метою показати свою щедрість, безкорисливість, великодушність). Крім фразеологічних сполук такого типу, семема *широкий* виступає складовою фразеологізмів та стійких мовних сполук *широкий екран* (кіноекран зі збільшеним полем зору, який наближає сприйняття фільму до умов реального бачення); *вибиватися (вибитися) на широку дорогу* (після довгих шукань, невдач забезпечувати собі помітне місце в суспільстві); *виходити (вийти) на широку дорогу* (досягати певного розвитку, розквіту, успіхів у чомусь); *широкий шлях; широка дорога* (напрямок, шлях, який містить великі можливості для розвитку чого-небудь); *іти (йти, податися тощо) у широкий світ* (залишаючи свій дім, іти куди-небудь надовго, далеко); *піти широким світом* (помандрувати); *широкий світ* (а) земна куля з усім, що на ній є; б) дуже багато людей); *широким фронтом* (повсюди, у значних масштабах); *набирати (набувати) широкого розголосу* (ставати широковідомим, популярним, привертати загальну увагу).

Прикметник *вузький*, що позначає невелику, малу ширину, вживається в сталих словосполученнях, фразеологізмах, прислів'ях, як правило, у протиставленні з прикметником на позначення великої ширини. Наприклад: у фразеологічних сполуках у *широкому розумінні* [цього] слова (у загальному значенні (слова), зрозумілому для всіх) – у *вузькому* [строгому, професійному, точному та ін.] *розумінні* [цього] слова (у конкретному значенні; у спеціальному, специфічному значенні); у народному прислів'ї *До панського двору ворота широкі, та з двору – вузькі*.

Антонімічні прикметники *глибокий – мілкий* мають різний значеннєвий обсяг: семантична структура прикметника *глибокий* об'єднує п'ять сем, значеннєвий обсяг лексеми *мілкий* – два диференційні множники.

Не мають антонімічних відповідників у значеннєвій структурі слова *мілкий* такі семантичні множники семеми *глибокий*: 1) “повний, цілковитий” (*Було завжди так, що при першому її слові поставала довкола неї **глибока** прозора тиша...* (С. Тудор); 2) “який досяг високого ступеня” про: а) почуття душевного спокою: *Для неї я й працював, віддаючи дні, місяці, роки у якійсь несамовитій горячці, а водночас і у **глибокому** душевному спокої...* (В. Шевчук); б) хвилювання: *Коли вчені зайшли до першої кімнати, їх охопило **глибоке** хвилювання, адже минуло три тисячі років відтоді, як сюди востаннє заходили люди* (З підручника); в) пристрасті: *На відміну від творів римських поетів-елегіків, в яких зображувалися **глибокі** й сильні пристрасті, гораціанська любовна ода у вираженні суб'єктивних почуттів дуже стримана* (З журналу); 3) “ставлення, стосунки однієї особи до іншої”: а) подяка: *...професор Альберт Шнурре ласкаво згодився офірувати своєму опонентові примірник фрейбурзької публікації, за що редакція складає йому **глибоку** подяку* (П. Загребельний); б) недовіра: *Повелося вже здавна, що в світі завжди є дві найбільші з-поміж усіх держави, і головне почуття, яке панує між ними, – це **глибоке** недовір'я і тяжка ворожнеча, мов між тими біблейськими братами Каїном і Авелем* (П. Загребельний); в) любов: *Тамара вперше в житті зазнала щастя в **глибокій** любові до Юри. Він відповідав тим же **глибоким** почуттям...* (М. Бажан); 4) “який досяг вищого ступеня виявлення, вищої межі в розвитку”; 5) “істотний, значний, важливий” (*Очевидно, є **глибокий** сенс у тому, щоб люди сходилися поступово й поволі* (П. Загребельний); 6) “дуже пізній (про ніч)” (*Високі свічі в срібному трисвічнику горіли в княжій ложниці до **глибокої** ночі* (П. Загребельний); 7) “вік людини” (*...Анастас Корсунянин утік з Болеславом до Польщі та вже там і помер од **глибоких** старощів...* (П. Загребельний); *Через них з **глибокого** дитинства ми долучаємося до реального світу* (З газети); 8) “відомий небагатьом або комусь одному (про розмову, подію, страву, вчинок тощо)” (*На той час у Преславі, в **глибокій** таємниці утримувався під баштою-в'язницею ... хоробрий комітопул Самуїл...* (П. Загребельний); 9) “міцний (про сон)” (*Поряд посопувала товаришка по квартирі, сон якої був міцним і **глибоким**...* (З газети); 10) “грунтовний, повний, докладний” (*Автор книги пропонує цілком оригінальний спосіб*

осмислення його феномена, синтезуючи **глибокий** аналіз з вражаючими замальовками обрису особистості поета (З газети).

При характеристиці деяких предметів антонімом до *глибокий* виступає прикметник *неглибокий*, наприклад, кажуть *глибока – неглибока подряпина, рана*, а не *мілка подряпина, рана*.

Загальномовні антоніми *глибокий – мілкий* виступають у складі фразеологізмів, наприклад: *глибокий голос* (голос, що йде зсередини грудей; низький, грудний); *глибокі очі* (а) очі, яким властива виразність, серйозність погляду; б) очі темні або з великими зіницями); *глибокий погляд* (дуже виразний, вдумливий погляд); *бити глибокі поклони; до глибокого снігу; залишати (лишати, залишити, лишити) глибокий слід у душі; мов (наче) рак на мілкому; сісти, мов рак на мілкому; плавати на мілкому*. Виступаючи компонентом фразеологізмів, протиставні параметричні прикметники десемантизуються та втрачають антонімічні властивості.

Антонімічні прикметники *товстий – тонкий*, що позначають велику – малу товщину предметів і об'єктів, як і всі попередні, праслов'янські за походженням. Але на відміну від решти проаналізованих параметричних прикметників у мікрогрупі на позначення товщини вони виявляють звуження семантичного обсягу семема на позначення більшого виміру ознаки.

У семантичній структурі протиставних лінійних прикметників можна виділити три групи значень: перша група об'єднує номінативні та номінативно-похідні значення, друга – переносні, третя – коннотативні. Як правило, в антонімічні відношення вступають семи, об'єднані в першу групу; значеннєві інтерпретації, які складають другу групу, антонімізуються непродуктивно; не протиставляються значеннєві множники, що належать до третьої групи, оскільки природа їх полягає в тому, що номінативний зв'язок з позначуванним ускладнюється додатковою оцінною інформацією (позитивною або негативною).

Антонімічні відношення між лінійними прикметниками виникають тільки за умови їх функціонування з тотожними загальними значеннєвими інтерпретаціями.

Антонімічні відношення, що виникають між прикметниками на позначення лінійних розмірів, – це семантичні відношення, які актуалізуються при кожному вживанні полярних значень цих слів. Максимальна протилежність для кожного конкретного вживання залежить від характеру семантики слів та їх сполучуваності. Можна стверджувати, що члени антонімічної пари завжди виступають як співвідносні, симетричні поняття. Отже, антонімічні відношення між прикметниками ґрунтуються на засадах семантичної валентності. Їх можна ідентифікувати у відповідних контекстах, тому що план змісту будь-якої лексичної одиниці реалізується не ізольовано, а в безпосередніх зв'язках з іншими лексемами у межах речення, висловлення.

У третьому розділі – “**Антонімічні відношення в межах мікрогрупи, що безпосередньо позначає сукупний розмір предмета**” – виокремлено особливості функціонування антонімічних відношень між якісними прикметниками такого типу.

Антонімічні параметричні прикметники, що позначають сукупний розмір предмета, поділяються на три мікрогрупи: 1) мікрогрупа, що безпосередньо позначає сукупний розмір предмета (*великий – малий*); 2) мікрогрупа, що позначає сукупний розмір чого-небудь, який зумовлюється його місткістю або здатністю вміщувати що-небудь (*просторий – тісний*); 3) мікрогрупа зі значенням великого / малого загального розміру (*обмежений – безкрай, безмежний, неозорий, неосяжний*).

Слова *великий – малий* – загальномовні антоніми, хоча їх значення відображають не абсолютні протилежності, що існують у реальному світі: *великими* можуть бути їжак, кошеня, комар, а *малими* – слон, теля, орел, але ж найбільший їжак менший за слона. Один і той самий предмет, наприклад, стіл, завод, за оцінкою різних людей може вважатися і великим і малим. Один і той самий предмет у різний час може характеризуватися однією і тією ж людиною в одному випадку як великий, в іншому – як малий: у такій ситуації особливо яскраво виявляється різне бачення протилежних властивостей предмета (наприклад: Подвір'я, коли я був *маленьким*, здавалося мені *величезним*, але я став *великим* – і подвір'я дуже *зменшилося*). І все ж таки протилежність, яка позначається прикметниками *великий і малий*, існує об'єктивно. Одне і те ж подвір'я за оцінкою однієї людини в певній часовій ситуації характеризується або як *велике*, або як *мале*. Безсумнівно, що *великий* їжак менший за *маленького* слона, але протилежність між *великим* і *маленьким* їжаком також не викликає сумнівів, вона об'єктивна, бо являє собою “розвинену до межі різницю однієї сутності”, стосовно певного конкретного об'єкта. Така протилежність не абсолютна, вона релятивна і реалізує себе лише у конкретній, визначеній, обмеженій певними нормами ситуації.

Параметричні прикметники *великий – малий* мають високу функціональну продуктивність, оскільки називають розмірні ознаки найрізноманітніших предметів об'єктивної дійсності: 1) природні творення (*велике – мале* дерево, ліс, квітка, острів тощо), 2) ознаки предметів, що сприймаються на тлі однорідних (*велика – мала* клітина, картоплина, пташка тощо), 3) ознаки будівлі та її частин (*великий – малий* будинок, кімната, балкон, вікно тощо), 4) ознаки предметів побуту (*великий – малий* килим, годинник, телевізор тощо), 5) ознаки предметів меблів (*великий – малий* стіл, шафа тощо), 6) розмірні ознаки одягу, його частин та взуття (*велике – мале* пальто, чоботи, гудзики тощо), 7) розмірні ознаки тіла та його частин (*велика – мала* голова, очі, ніс тощо).

Незважаючи на високу продуктивність антоніми *великий – малий* не можуть позначати сукупний розмір предметів, позначуваних матеріально-речовинними іменниками; предметів і понять, не співвідносних з відповідними градаціями розміру – грошових одиниць (гривня, карбованець, долар), мір довжини (метр, кілометр, сантиметр), ваги (грам, кілограм) тощо.

Можна виділити три групи, в яких прикметник *великий* виступає без протилежного члена, а саме: 1) у назвах історичних подій, осіб, різних явищ; 2) як компонент складних власних назв; 3) як складова частина стійких мовних сполук, фразеологізмів, прислів'їв.

Перша група поєднує назви: 1) історичних подій: *велике переселення народів*; *велика пожежа кийвська* (Книгами Ярослава Мурога Гізель вочевидь користався, ще й рятував їх од *великої пожежі кийвської*... П.Загребельний); 2) історичних осіб: *Великий Шевченко*, *Великий Кобзар*, *Карл Великий*; 3) історичні: *велике князівство*, *великий князь* (З прийняттям християнства в Києві запанував звичай, згідно з яким кожен *великий князь* ставив храм на честь святого, чие ім'я носив той князь (П. Загребельний); 4) політичні: *великі держави*; 5) застарілі: *великий пан* (знатний, багатий поміщик; вельможа), *великий господар* (титул правителів Волощини і Молдавії в XIV – XIX ст.); 6) конфесійні: *Великий понеділок* (понеділок останнього перед Великоднем тижня), *Велика субота* (остання субота перед Великоднем), *Великий піст* (піст, що триває 7 тижнів перед Великоднем); 7) іронічні: *велика пані*, *велика птиця*, *велика риба*, *велике цабе*, *велика цяця*; 8) назви різних явищ, ситуацій, подій, речей тощо: *велике горе*, *велика справа*, *велике спасибі*.

До другої групи належать складні власні назви, до складу яких входить прикметник *великий*: *Велика Вітчизняна Війна*, *Велика французька революція*, *Велике Солоне озеро*, *Велика кільцева дорога*, *Велика хартія вільностей*, *Велике зерцало* (книга), *Великий Каньйон Криму* (найглибший каньйон на території України глибиною до 320 м), *Велика земля* (а) у тих, хто перебуває в далеких експедиціях, – назва материка або центральної частини країни; б) у партизанів – назва території, не окупованої в часи Великої Вітчизняної війни).

Третя група об'єднує стійкі мовні сполуки, фразеологізми та прислів'я, до складу яких входить прикметник *великий*: *людина з великої літери*, *Великому кораблеві велика й дорога*, *у великій пригоді* (бути, стати); *птах великого льоту*; *випала велика честь*; *з великого розуму*; *зробити, робити великі очі*; *мати великий зуб*; *у лісі щось велике здохло*.

Увагу мовного колективу частіше привертає прикметник на позначення великого полюсу ознаки розміру, ніж його антонім, тому прикметник *малий*, що позначає малий розмір, уживається в словосполученнях такого типу зазвичай у протиставленні з прикметником на позначення великого розміру: *великий – малий світ*, футбол, літера *Велика Ведмедиця – Мала Ведмедиця*, *Великий Віз – Малий Віз*; *З малої хмарки великий дощ буває*, *Малі діти – малий клопіт*, *великі діти – великий клопіт* (Народні прислів'я).

Безпосередній антонімічний зв'язок між якісними прикметниками *просторий* – *тісний* відображено Словником української мови в 11 томах (далі – СУМ): у тлумаченні прикметника *просторий* [СУМ, VIII, 300] зазначено, що він антонімічний прикметникові *тісний*. Тлумачення

прикметника *тісний* [СУМ, X, 146 – 147] ґрунтується на його антонімічності прикметникові *просторий*.

Незважаючи на те, що у семантичній структурі прикметника *просторий* виділяється два значеннєві складники, а у антонімічного йому прикметника *тісний* – шість, ці антоніми мають майже однаковий обсяг значеннєвого функціонування. Семантичну структуру обох протиставних параметричних прикметників на позначення сукупного розміру, який зумовлюється місткістю певного предмета, середовища, поділено на дві групи значень: перша група об'єднує прямі та номінативно-похідні значення, друга – переносні значення.

Прикметник *просторий* виступає розмірною ознакою предметів, позначуваних іменниками, що називають великі частини простору, приміщення, одяг або його деталі, взуття тощо.

Залежно від контексту прикметник *просторий* можна замінити синонімами *великий, широкий, всеосяжний, безмежний, місткий, об'ємний* тощо. Оскільки ці значеннєві дефініції об'єднує семна структура прикметника *просторий*, усі вони можуть протиставлятися прикметникові *тісний*, наприклад: *Поле **широке**, там так загубишся, що й боги не постережуть. А луця **тісна**. Від одного дерева до другого поки перейдеш, а вже тебе там хтось жде* (П. Загребельний).

Прикметник *тісний* вказує на недостатність простору, розміру чого-небудь відповідно до вимог місткості, здатності вміщувати. Можна виділити два лексико-семантичні варіанти прикметника *тісний* на основі їх дистрибутивних класів: 1) значення “недостатній простір, брак вільного місця” реалізується у випадках поєднання з іменниками на позначення приміщень, вмістищ; 2) значення “менший, ніж потрібно” реалізується у випадках поєднання з іменниками, що називають одяг, його деталі і взуття. Залежно від контексту лексему *тісний* можна замінити прикметниками *малий, невеликий, вузький і щільний*.

Прикметник *тісний* не має антонімічного відповідника тоді, коли є частиною фразеологічних сполук: *Загнати (завести) в тісний кут* – поставити в безвихідне становище; *У **тісному** розумінні [цього слова]* – у конкретному значенні; у спеціальному, специфічному значенні. (Можна стверджувати, що антонімічним цьому фразеологізмові є фразеологізм *у широкому розумінні [цього слова]* – у загальному значенні слова.

Розміри відрізняються від інших параметрів простотою та наочністю вимірювання об'єктів. Для того, щоб з'ясувати, який за розміром (великий чи малий) об'єкт, треба вибрати предмет еталонного розміру та зіставити вимірюваний об'єкт з еталоном, а саме: виявити, скільки разів еталон вкладається у вимірюваний предмет або, навпаки, вимірюваний об'єкт вкладається в еталон. Підлягають такому простому вимірюванню об'єкти, відчутні на дотик, та ті, що мають розмір, який можна зіставити з розміром людини. Мікрогрупа на позначення великого – малого загального розміру випадає з цієї загальної схеми вимірювання об'єктів, бо, незважаючи на велику кількість

розмірних еталонів (всесвітні еквіваленти – метр, сантиметр, кілометр, аршин, дюйм тощо), неможливо знайти антропоцентричний еталон для вимірювання того, що “не має видимих меж” [СУМ, I, 134], “який не можна досягнути поглядом” [СУМ, V, 347], “який неможливо або важко виміряти” [СУМ, I, 134], “який не має ні початку, ні кінця” [СУМ, I, 131]. Прикметники на позначення великого загального розміру *неозорий, неоглядний, необмежений, нескінченний, безмежний, безкінечний, безкрайї, безбережний, безмірний* позначають параметри, які неможливо визначити, наприклад: *Після поїзда ми їхали бричкою багряною і нескінченною пустелею...* (В. Сосюра); *Вечірне проміння заливало безмежні простори донецьких степів, а ми з Сонею все йшли і йшли в погасаюче небо...* (В. Сосюра); *Ввівши християнство, Володимир прилучив наші безмежні землі до всієї суми знань, які виробило християнство за тисячу років панування цієї великої віри...* (П. Загребельний); *Вода. Страшний, широкий і неоглядний світ, що срібним маревом то підіймається до мене, то даленіє, падає* (В. Сосюра); *Потяг летів безкраїми полями...* (В. Сосюра); *Така безмірна білизна за склом! Немов ніде й нічого не було. А тільки це спокійне, біле тло* [про сніг] (І. Жиленко).

Лексеми *неосяжний, необмежений, неозорий, неоглядний, нескінченний* з словотвірного погляду мають дієслівну мотивацію, супровідним щодо якої стало заперечення ознак, властивих дієслівним твірним основам, наприклад: обмежити → обмеж-ен-ий → не-обмежений; оглядати → не-огляд-н-ий тощо.

Ще однією специфічною рисою цієї мікрогрупи є те, що її члени не утворюють ступенів порівняння, оскільки ступені порівняння прикметників властиві тільки тим якісним прикметникам, що означають градуйовані, змінні щодо ступеня вияву ознаки. Слова, що характеризують великий сукупний розмір об'єктів (*неозорий, неоглядний, неосяжний, безмежний, безкрайї, безбережний, безмірний* тощо), називають максимально виявлену ознаку розміру.

Мікрогрупі на позначення великого – малого загального розміру притаманні такі специфічні риси, які вирізняють її поміж інших, а саме: 1) група прикметників на позначення малого загального розміру кількісно менша за антонімічну їй групу (*обмежений – неозорий, неосяжний, безмежний, безмірний, неокрайї* тощо); 2) переносні значення, властиві згаданим прикметникам на позначення великого сукупного розміру, не мають антонімічного відповідника у значеннєвій структурі лексеми *обмежений*, можливо, тому, що людський досвід не знає почуття, яке можна характеризувати семемою *обмежений*, і, навпаки, сполуки *безмежна любов, безмірна радість* тощо природні для української мови; 3) прикметники, об'єднані у цій мікрогрупі, не утворюють ступенів порівняння, оскільки називають максимально виявлену ознаку розміру.

ВИСНОВКИ

Антонімічні властивості якісних параметричних прикметників характеризуються лексико-семантичними, граматичними та функціональними ознаками. По-перше, антонімам властива семантична спільність, яка виявляється в тому, що вони виражають одне й те саме родове поняття. Антоніми *великий – малий, довгий – короткий, високий – низький* характеризують явища одного плану, тобто мають загальну значеннєву інтерпретацію. Для протиставних прикметників *великий – малий* – це розмір, для *довгий – короткий* – довжина, для *високий – низький* – висота. Антоніми функціонують на засадах наявності протилежної семантики, реалізованої в парадигматичній взаємодії несумісних контрарних сем. Наявність цих сем забезпечує діаметральну опозицію між антонімічними якісними прикметниками. По-друге, антонімам властивий частковий збіг валентності протиставних семем, тобто здатність вживатися в тотожному, аналогічному контекстуальному оточенні, що впливає з критерію семантичної спільності – характеристики явища одного плану. По-третє, антонімам властиве регулярне протиставлення в мові та мовленні.

Семантичні структури антонімічних прикметників *високий – низький, довгий – короткий, широкий – вузький, глибокий – мілкий, товстий – тонкий, великий – малий, просторий – тісний, обмежений – безбережний, безкрайї, безмежний, безмірний, необмежений, неоглядний, неозорий* складаються з трьох типів диференційних семантичних множників: загальних, несумісних контрарних та безеквівалентних. Загальною семою, характерною для всієї лексико-семантичної групи параметричних прикметників, є сема “позначення розміру”. Загальні семи обмежують сферу антонімічних відношень словами, що належать до одного лексико-граматичного класу слів і характеризуються однаковими лексико-граматичними категоріями. Такі семи вказують на однаковий ступінь абстракції і зумовлюють лексико-граматичну однорідність слів-антонімів та обмеженість протиставних слів однією частиною мови. Несумісні контрарні семи взаємовиключають та передбачають одна одну в структурі двох антонімів. Саме вони визначають діаметральну опозицію між антонімічними прикметниками. Контрарні семи бувають двох типів: 1) ті, що містять протилежну інформацію “значний / незначний” і 2) ті, що вказують на позитивну / негативну реалізацію певної ознаки. Безеквівалентні семи вказують на додаткову семічну інформацію в змісті тільки одного з членів антонімічної пари.

Однією з визначальних рис антонімії якісних прикметників є ступеневе зростання або спад вияву ознаки. Прикметники такого типу належать до градуального класу протиставлюваних слів, в якому заперечення одного з антонімів не є ствердженням другого, в аналізованих випадках прикметники на не- мають значення протилежності з відтінком помірності, або негострого контрасту. У парах прикметників *високий – невисокий, великий – невеликий, товстий – нетовстий* тощо відсутній той контраст, на якому ґрунтується повна протилежність значень лексичних антонімів *високий – низький, великий – малий, товстий – тонкий*.

Загальнономовні антоніми *високий – низький, довгий – короткий, широкий – вузький, глибокий – мілкий, товстий – тонкий, великий – малий* можуть виступати компонентами фразеологізмів (*випала висока честь, низької проби, довга пісня, коротка пам'ять, широка натура, у лісі щось велике здохло, загнати в тісний кут* тощо) та стійких мовних сполук (*висока мода, широка дорога, великий князь* тощо). Прикметники, які виступають компонентами фразеологізмів десемантизуються та, відповідно, втрачають антонімічні відношення. Але, залежно від притаманної їм значенневої кваліфікації можуть протиставлятися фразеологічні сполуки, до складу яких входять аналізовані якісні прикметники, наприклад: *Бути про когось високої думки – бути про когось низької думки, птах високого лету – птах низького лету; довгі руки – короткі руки; у широкому / вузькому розумінні* тощо.

Уявлення щодо кількісних якостей просторових об'єктів, ідеї розміру застосовуються у різноманітних непросторових сферах, що знайшло відображення в мові і зумовило появу переносних значень у параметричних слів. Метафоричні вияви властиві семантичному полюсу часу (*довгий – короткий день, ніч*), аксіологічним оцінкам (*високий / низький вчинок; висока / низька душа, людина; бути високої / низької думки*), сфері ментальності (*глибокий розум, висока матерія*), сфері соціальних відношень (*бути на короткій нозі; поставити на широку ногу; мати довгі / короткі руки*), сфері непросторових розмірних величин (*висока / низька температура, висока / низька зарплата; високий / низький бал*). Така різноманітність метафори просторового розміру зумовлена унікальною властивістю розмірів, що відрізняють їх від інших фізичних величин, – їх наочністю.

Антонімію якісних прикметників можна кваліфікувати як 1) парні протиставлення якісних прикметників та 2) протиставлення ряду антонімічних опозицій якісних прикметників, об'єднаних спільною значенневою кваліфікацією. Визначальною мовною сутністю антонімії є вираження протилежності (полярності, протиставності) значень у тотожних позиціях.

Основні положення дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Векуа Н.В. Антонімічні відношення в лексико-семантичній групі параметричних прикметників // Система і структура східнослов'янських мов: До 60-річчя наукової і педагогічної діяльності професора М.Я. Брицина: Зб. наукових праць. – К.: Знання України, 2004. – С. 185 – 192.
2. Векуа Н.В. Антонімічні відношення між параметричними прикметниками на позначення лінійних розмірів предметів // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор А.П. Грищенко. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 1. – С. 115 – 122.

3. Векуа Н.В. Компонентний аналіз антонімів (на прикладі прикметників на позначення сукупного розміру предмета) // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство): Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. – Випуск 1. – С. 28 – 32.
4. Векуа Н.В. Поняття протилежності // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: Збірник наукових праць. – Випуск 8: Збірник пам'яті професора Василя Добоша. – Ужгород, 2005. – С. 345 – 355.
5. Векуа Н.В. Система антонімічних відношень // Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць. НПУ імені М.П. Драгоманова / Відп. редактор А.П. Грищенко. – К.: НПУ, 2002. – С. 167 – 174.
6. Векуа Н.В. Склад та структура лексико-семантичної групи прикметників на позначення кольору // Проблеми граматики і лексикології української мови. Збірник наукових праць. НПУ імені М.П. Драгоманова / Відп. редактор А.П.Грищенко. – К.: НПУ, 2004. – С. 124 – 130.
7. Векуа Н.В. Парадигматичні та синтагматичні характеристики антонімічних лексем // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови: Збірник наукових праць / Відп. редактор А.П. Грищенко – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – Випуск 2. – С. 216 – 223.

АНОТАЦІЯ

Векуа Н.В. Антонімія якісних прикметників у сучасній українській мові. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – Київ, 2006.

Дисертація присвячена дослідженню антонімічних відношень, які виникають між якісними прикметниками, з'ясуванню специфіки їх мовної реалізації, виявленню особливостей розвитку та функціонування (паралельного або непаралельного) протиставних відношень між членами антонімічних пар. У роботі з'ясовано теоретичні засади вивчення антонімії, її розвиток, формування та функціонування; визначено склад та структуру лексико-семантичної групи параметричних якісних прикметників, внутрішня організація якої базується на протиставленні; здійснено семантичний аналіз якісних прикметників, які протиставляються; на фактичному матеріалі простежено за виникненням та функціонуванням протиставних відношень між якісними прикметниками; окреслено межі антонімії якісних прикметників шляхом виокремлення груп, в яких один з членів типової антонімічної пари функціонує без протилежного члена; виявлено та описано парадигматичні та синтагматичні характеристики антонімічних лексем.

Ключові слова: антонімія, антонімічні відношення, якісні прикметники, лексико-семантична група, семантичний аналіз, антонімічна пара, парадигматичні характеристики, синтагматичні характеристики.

АННОТАЦІЯ

Векуа Н.В. Антонимия качественных прилагательных в современном украинском языке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова. – Киев, 2006.

Диссертация посвящена изучению антонимических отношений, возникающих между качественными прилагательными в современном украинском языке, определению специфики их языковой реализации, выяснению особенностей возникновения и функционирования противопоставления между членами антонимической пары.

В работе определены теоретические основы изучения антонимии, ее развития, формирования и функционирования. Продуктивность антонимии позволяет квалифицировать ее как одну из важных универсалий лексико-семантического уровня языка. Установлено состав и структуру лексико-семантической группы параметрических качественных прилагательных, внутренняя организация которой основывается на противопоставлении; проведен семантический анализ антонимичных качественных прилагательных. На основе фактического материала проведены наблюдения за возникновением и функционированием антонимических отношений между качественными прилагательными; определены границы антонимии, в результате чего выделены группы, в которых один из членов типичной антонимической пары выступает без противоположного члена.

Семантическая структура членов антонимической пары состоит из трех типов семантических компонентов: общие, несовместимые контрарные и безэквивалентные семы. Общие семы обуславливают соединение антонимов в одну антонимическую парадигму; несовместимые контрарные семы определяют наличие диаметральной противоположности, они взаимно исключают и взаимно предполагают друг друга; безэквивалентные семы указывают на дополнительную информацию в содержании только одного из членов антонимической пары.

В диссертационной работе выделены критерии, на основании которых выделяются антонимичные качественные прилагательные: 1) противоположность значений; 2) принадлежность к одному лексико-грамматическому классу слов; 3) соотношение понятий, называемых этими словами; 4) совпадение лексической сочетаемости; 5) одинаковое эмоционально-стилистическое оформление (для полных антонимов).

Характерной особенностью антонимии качественных прилагательных выступает градуальность их оппозиций. Члены градуальных оппозиций характеризуются различной степенью или градацией одного и того же признака.

В диссертации осуществлен анализ антонимичных качественных прилагательных с учетом их парадигматических и синтагматических характеристик. Парадигматические отношения существуют как потенциальные и характеризуются одинаковым компонентным составом семантических структур антонимичных слов, противостоящих лишь по одному признаку, существенному как для их оппозиции, так и для выражения одной из разновидностей противоположности. Значимость лексических единиц реализуется через противопоставления членов парадигмы. Синтагматические отношения между антонимичными качественными прилагательными основываются на законах семантического согласования, единой понятийной и функциональной сферой их употребления.

Установлено, что антонимия как противопоставление является понятием абсолютным, а качественные прилагательные, которые противопоставляются, относительно и различаются степенью антонимичности. Основная языковая сущность антонимии – выражение функции противоположности, поляризации значений слов в тождественных позициях. Антонимы можно квалифицировать как слова, максимально приспособленные для выражения функции противопоставления.

Ключевые слова: антонимия, антонимические отношения, антонимическая пара, качественные прилагательные, лексико-семантическая группа, семантический анализ, парадигматические характеристики, синтагматические характеристики.

ANNOTATION

Vekua N.V. Antonymy of qualitative adjectives in Modern Ukrainian language. – Manuscript.

The dissertation for attaining the scientific degree of Candidate of Philological sciences, specialty 10.02.01. – Ukrainian language. – Drahomanov's National Pedagogical University, Kyiv, 2006.

The dissertation deals with the research of antonymous relations between qualitative adjectives, revealing the specific character of development and functioning (parallel or unparallel) of opposite relations between the members of antonymous pairs. The theoretical principles of learning the antonymy, its development, forming and functioning have been established; the compound and structure of lexical and semantic group of parametric opposite qualitative adjectives have been discovered; the semantic analysis of qualitative adjectives, which are opposite has been done; the origin and functioning of opposite relations between qualitative adjectives have been settled according to the factual material; the concrete groups with

one opposite member have been singled out. In the research work the description of paradigmatic and a syntagmatic characteristic of antonymous lexemes has been given.

Key words: antonymy, antonymous relations, qualitative adjectives, lexical and semantic group, semantic analysis, antonymous pair, paradigmatic characteristics, syntagmatic characteristics.